

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА РАНЬОГО ПЕРІОДУ

Т.Шевченко (1814-1861) – визначна постать в українському літературному процесі ХІХ століття. Для багатогранного доробку поета характерна широта проблематики, тематики, ідейне багатство, розмаїття образів, новизна художніх форм та засобів. Т.Шевченко у своїй спадщині творчо засвоїв фольклорні надбання, продовжив традиції літературних попередників.

Автор “Кобзаря” – основоположник нової української літератури, що утвердив реалізм і народність – принципи зображення художньої дійсності.

Перші поетичні спроби Т.Шевченка, датовані 1837 р. – “Причинна”, “Нудно мені, тяжко – що маю робити”. У 1840 р. Вийшла збірка поезій Т.Шевченка “Кобзар”, котра налічувала вісім творів : “Думи мої, думи мої”, “Перебендя”, “Катерина”, “Тополя”, “Думка” (“Нащо мені чорні брови”), “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”. Це невелике за обсягом видання стало величезною подією в історичному літературному процесі.

І.Франко писав: “Поява Шевченкового “Кобзаря” 1840 року в Петербурзі мусить уважатися епохальною датою в розвиткові українського письменства, другою після “Енеїди” Котляревського. Ця маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої холодної води, заяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову” [13, 276].

Літературознавці традиційно життєвий і творчий шлях Т.Шевченка поділяють на ІV періоди.

Вже перша поезія “Кобзаря” “Думи мої, думи мої” (1840) засвідчила неповторну художню індивідуальність Т. Шевченка. Літературознавці традиційно вважають цю поезію програмною. Автор, звертаючись до власних дум, втілених метафорично в образи квітів, дітей, сподівається бути почутим.

Думи-поезії Т.Шевченка вистраждані, виболені, звідси занепокоєність їхньою долею, що виражена у ряді риторичних запитань:

Нащо ж вас кохав я, нащо доглядав?

Чи заплаче серце, одно на всім світі,

Як я з вами плакав?... Може, і вгадав... [17, I, 67].

Т. Шевченка хвилює майбутнє України. Автор знову послуговується метафоричними алюзійними образами “могили” (символу колишньої величі України), “чорного орла” (символ самодержавства), ще раз стверджує нескореність, непереможність рідного народу. Завершує поезію елегійного характеру риторичне звернення до матері-батьківщини “Привітай же, моя ненько, моя Україно, Моїх діток нерозумних, Як свою дитину”.

У творі виявляється тісний зв'язок з фольклором. Це і ритмомелодика, що нагадує кобзарські співи, голосіння, пісні, багата тропіка (епітети, порівняння, метафори). Поезія написана в основному чотирнадцятискладником, частково наявний дванадцятискладник.

Твором “Думи мої...” Т. Шевченко започаткував одну з основних тем його творчості – роль поета в суспільному житті.

Для творчості Т. Шевченка характерне поєднання романтизму й реалізму. Але найяскравіше романтичні тенденції дійсності виявляються в раннього Т. Шевченка. Автор, як і його попередники-романтики, звертається до жанру балади (“Причинна” (1837), “Тополя” (1839), “Утоплена” (1841)).

У баладі “Причинна” репрезентовано фольклорний сюжет про розлуку закоханих. Дівчина одержима чеканням свого милого : вона блукає по гаю і вдень, і вночі, бо так їй ворожка поробила. Феєрична картина місячної ночі, забави русалок створюють романтичний антураж.

Вже у цьому творі Т. Шевченко виступає майстерним живописцем. Кожний опис природи виписаний з величезною любов'ю. Так, своєрідним вступом до балади є прекрасна пейзажна мініатюра, в якій автор щедро послуговується традиційними фольклорними засобами : епітетами (“Дніпр

широкий”, “синє море”), порівняннями (“неначе човен”). Щирим співчуттям до героїні сповнені ліричні відступи.

Така її доля... О боже мій милий!

За що ж ти караєш її молоду?

За те, що так щиро вона любила

Козацькі очі? Прости сироту! [17, I, 30].

У баладі можна виділити певні тематичні частини : тривожна ніч на Дніпрі, чекання дівчиною милого, ліричні роздуми автора, розваги русалок, приїзд козака, похорон закоханих. Дівчині-сироті не судилося щаслива доля, вона гине. Ця подія і становить кульмінацію твору.

Важливим композиційним прийомом балади є контраст (розваги русалок і смерть дівчини, картину буремної ночі змінює прекрасно виписаний ранок і т.д.). Кожній з частин балади відповідає певний віршований розмір, як чотиристопний ямб, 14-складовий вірш, 12-11-складовий розмір з певною амфібрахічною тенденцією.

І.Франко відзначав художню майстерність автора балади : “... рев великої ріки, свист і виття вітру, крик сичів, скрип дерева – все це ефекти музикальні і доступні для музичного трактування” [14,87].

Романтична зацікавленість минулим рідного краю виявилась у ранніх історичних творах “Іван Підкова” (1839), “Тарасова ніч” (1839), “Гайдамаки” (1841), “Гамалія” (1842), які пройняті волелюбними мотивами.

Романтична героїко-історична поема “Гайдамаки” (1839-1841) надрукована у 1841 році, присвячена Василю Івановичу Григоровичу – конференц-секретареві Академії мистецтв на пам’ять 22 квітня 1838 року. У 1860 році присвяту було знято разом з іншими композиційними правками.

Тема твору – зображення Коліївщини (1768 рік) – антифеодального селянського повстання проти польської шляхти, що розгорнулось на Правобережній Україні. Джерелами написання поеми були – народні перекази й пісні, спогади очевидців, історичні праці, й художні твори українських, російських, польських авторів про повстання. Макроконфлікт твору – боротьба за соціальне і національне визволення з-під гніту панської Польщі. Сюжетна канва твору розгортається двома лініями – селянський рух Коліївщини, історія Яреми як типового учасника повстання, які тісно переплітаються між собою. Композиційні особливості твору – вступ, одинадцять розділів, в яких автор показує причини виникнення повстання, розвиток народного руху, його кульмінацію та наслідки, епілог, передмова (її знято у 1860 році).

Своєрідну художню функцію відіграють вступ та епілог, в першому з них Т. Шевченко виявляє бажання показати “громаду в сіряках”, епілог констатує наслідки гайдамацького руху. Широкомасштабний розмах героїчних подій втілено у високоромантичних ситуаціях, побудованих за методом контрасту – сутички учасників повстання і загонів “панської Польщі” (розділи “Свято в Чигирині”, “Треті півні”, “Червоний бенкет”, “Гупалівщина”), сцена зустрічі закоханих і вбивство титаря (розділ “Титар”), стосунки Яреми й Лейби (розділ “Галайда”), протиставлення минулого й сучасного (вся поема). Пейзажі у поемі (репрезентовано всі пори року) – відіграють важливу композиційну роль – як тло подій і засіб розкриття внутрішнього світу героїв. Наприклад, з тривожними передчуттями Яреми, що йде святити ножі в Чигирин, асоціюється картина буремної ночі.

А Дніпр мов підслухав: широкий та синій,

Підняв гори-хвилі; а в очеретах

Реве, стогне, завиває

Лози нагинає;

Грім гогоче, а блискавка

Хмару роздирає [17, I, 120].

Пісні Кобзаря Волоха несуть важливе ідейно-змістове навантаження характеризують загальне національне піднесення учасників повстання, вказують на його неоднорідність, а також є своєрідним закликком до бойових дій.

Головним героєм поеми є повсталий народ, представників якого виведено в образах-персонажах Яреми, Гонти, Залізняка, Волоха, їх постаті окреслено гіперболічно (“як та хмара, гайдамаки Умань обступили”, “як та смерть люта, не вважають на літа, на вроду”, “а Ярема – страшно глянуть – по три, по чотири так і кладе”). Трагічна постать ідеального героя-патріота Гонти виписана згідно народних уявлень: Гонта вбиває своїх дітей во ім’я присяги. Насправді ця ситуація не відповідає дійсності.

Поема алюзійного характеру, читач усвідомлював її соціально-політичний підтекст. Цьому сприяли і засоби романтичної поетики – символіка (весілля, смерть, бенкет, засів) та персоніфікація.

Вимогам романтичного письма відповідає і багата кольористика : найуживаніший червоний колір, трапляються також жовтий, рожевий, блакитний, зелений.

Образ автора постійно присутній в поемі. Т. Шевченко часто вдається до медитації, виявляє своє ставлення до зображуваного, часто апелює до своїх сучасників.

Лейтмотив багатьох авторських відступів – заклик до нової Коліївщини.

Захоплення фольклором виявилось і в стилі поеми, що пов’язаний з поетикою дум, версифікації (коломицький розмір), є у творі амфібрахічні, дактилічні стопи, а також чотиристопний ямб.

Романтичний пафос твору схарактеризували дослідники О. Білецький та О. Дейч: “...Яскраві, майже різкі фарби, швидка зміна контрастних картин, несамовиті почуття дійових осіб, вогненний й кривавий фон усієї дії, навальність розповіді, що не може затримуватись на деталях, мотивуваннях, психологічному аналізі, гострі перебої ритмів і раптові переходи до прози, від прози знову до віршів, загальна розірваність композиції – усе це риси романтичного стилю”[1, 64]. Твір був високо оцінений як українською так і російською критикою.

Морський похід українських козаків під проводом отамана Гамалії – є темою історико-романтичної поеми “Гамалія” (1842).

Джерела поеми – народні думи про чорноморські походи запорожців, поневіряння невільників у турецькій неволі (думи про Самійла Кішку, про Олексія Поповича, про Марусю Богуславку). На поетиці твору відчувається вплив думного епосу. Розпочинається поема плачем невільників, котрі благають море принести їм звістку з рідної України. Благання бранців було почуте, на поміч їм поспішають козаки. Автор змальовує романтичну картину бою запорожців з ворогом, орієнтуючись на думи.

Реве гарматами Скутара,

Ревуть лютують вороги;

Козацтво преться без ваги –

І покотились яничари [17, I, 203].

У романтичному ореолі виписано козацтво, насамперед отаман Гамалія, який виділяється своєю завзятістю, хоробрістю. В історичних джерелах не зафіксовано ватажка походу на прізвище Гамалія. Змальовуючи його постать, автор вдається до гіперболізації. Гамалія “сам хурдигу розбиває, кайдани ламає”. Метафорична картина бою (жнив) виписана в традиціях народного епосу. Розв’язка поеми – повернення козаків додому з перемогою.

Найуживанішими серед художніх засобів є персоніфікація (“Босфор затрясся, застогнав”, “море ревнуло”, “дрімає Візантія”, “Скутар дрімає”), порівняння (“Скутар, мов пекло те, палає”, “неначе птахи чорні в гаї, козацтво сміливо літає”).

У поемі “Гамалія” поєднуються речитативний і коломийковий вірш з ямбічними та хорейчними рядками.

І. Франко відзначав майстерність поета в користуванні “слуховими, музикальними образами”.

У першому періоді творчості Т. Шевченко працював і в жанрі соціально-побутової поеми – “Катерина” (1838), “Мар’яна-черниця” (1841), “Слепая” (1842).

Страдницький образ жінки завжди хвилював Т. Шевченка. У своїй ранній соціально-побутовій поемі “Катерина”, присвяченій В.Жуковському, репрезентовано життєву історію жінки-покритки. Мотив зведення простої дівчини представниками вищого стану не новий. Він використовувався як у російській, так і західноєвропейських літературах (“Клариса Гарлоу” С.Річардсона, “Бідна Ліза” М.Карамзіна, “Еда” Є.Баратинського). З українських авторів до цієї теми звернувся Г.Квітка-Основ’яненко (“Сердешна Оксана”). Однак, одна й та ж сама сюжетна канва може бути наповнена різним художнім смислом.

Конфлікт поеми “Катерина” – морально-етичний з яскраво вираженим соціальним і національним підґрунтям. Про це вже свідчать перші рядки твору “Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами”. Сюжетний розвиток твору є ілюстрацією цих рядків. Ошукана офіцером-москалем, одіпхнута у своєму горі рідними, Катерина “шукає на своє горе ліку одинокого, який їй лишився, - в воді під льодом” [15, 468].

Автор з любов’ю ставиться до своєї героїні, оплакує її долю, що виявляється в ряді ліричних відступів :

Катерино, серце моє!

Лишенько з тобою!

Де ти в світі подінешся

З малим сиротою? [17, I, 46].

Є у поемі й медитації, сповнені роздумів про людське життя. Рельєфнішому окресленню постаті героїні служать майстерно виписані пейзажні картини, які допомагають розкрити її душевний стан.

Авторські співчуття долі матері й сироти виявляються в різноманітних художніх засобах (епітетах, порівняннях – “дрібні сльози”, “цвіт рожевий”, “маленькі ручиці”; “як тополя, стала в полі”, “а воно, як янгелятко”, “як роса та до схід сонця, покапали сльози”, “як ягодку, як пташечку, кохала, ростила”, “червоніє, як квіточка, вранці під росою”).

Реалістично зображено автором психологічний стан батьків, для яких вчинок Катрі – страшний удар. Гнів і біль материнського серця розкривається в докірливих рядках : “Якби знала, до схід сонця була б утопила”.

У поемі зображено реалістичні характери українського села XIX століття. Високохудожній образ української Мадонни знайде своє продовження не тільки в доробку Т.Шевченка, а й красному письменстві XIX століття. У творі “Катерина” окреслюється одна з головних тем у спадщині Кобзаря – тема покритки, материнства.

Т.Шевченко вніс свою лепту і в розвиток української історичної драматургії. В 1841 р. була написана російською мовою віршована історична трагедія “Никита Гайдай” (зберігся уривок), згодом перероблена в драму “Невеста” (до нашого часу дійшов фрагмент “Песня караульного у тюрмы”). У 1843 р. Кобзар створює історико-побутову драму “Назар Стодоля” російською мовою, згодом перекладену українською для постановки на сцені аматорського студентського театру Медико-хірургічної академії. Вперше п’еса була надрукована в журналі “Основа” в 1861 році. Історію створення “Назара Стодоля” пов’язують з раніше написаною п’есою “Данило Рева”.

Шевченкова драма передає історичний колорит українського життя на межі XVII-XVIII ст. Є у творі згадки про Я.Остряницю, Б.Хмельницького і його сина Тимофія, І.Богуна. Автор указує на загострення соціальних суперечностей, виводить постаті, характерні для цієї доби. Безперечно, Т.Шевченко продовжує традиції І.Котляревського і М.Костомарова, що виявляється зокрема в сюжетно-композиційній структурі, образній системі, залученні фольклорно-етнографічного матеріалу. Ремарка до першого акту уточнює час

і місце дії, передає святкову атмосферу напередодні Різдва. У першій картині драми закладено конфліктний факт: Галю обманом сватають за чигиринського полковника. Цілком резонно в п'єсі зауважується, що сватання під час Різдва є винятком. Цей обряд є не тільки фоном для розвитку дії, а й засіб для розкриття внутрішнього стану персонажів (Галі, Назара, Гната, Хоми), що досягається за допомогою емоційно наснажених діалогів та монологів.

“**Назар.** Камінь! Залізо! Ти огню хочеш! Буде огонь, буде! Для тебе все пекло визову... ти жди мене. (Гале). Бідна, бідна! В тебе нема батька, в тебе кат єсть, а не батько! Бідненька, серденько моє, пташечко моя безприютна! (Целует еє). А я ще бідніший тебе: у мене й ката нема, нікому і зарізати! Прощай, моє серце, прощай! Не забаримось побачиться” [17, III, 19].

З кожною фазою розвитку сюжету напруга зростає. Органічно вплетені в першу дію п'єси колядки. Мальовнича сцена вечорниць, якій присвячено другий акт драми, дещо уповільнює розвиток конфлікту. Пісня “Зоря з місяцем над долиною”, виконувана господинею хати, ще раз акцентує увагу на основній колізії твору і є важливим засобом мотивування вчинків персонажів. Казка, вкладена в уста кобзаря, про турецьку царицю, що поїдає малих дітей, перегукується з вчинками Хоми Кичатого, що ладен своє дитя занапастити. У третьому акті напруження досягає найвищої точки розвитку і настає мелодраматична розв'язка. Остання дія твору оповита романтичним серпанком (таємниче місце – напівзруйнована корчма, осяяна місячним сяйвом; викрадення Назаром коханої й палкі зізнання в любові; напад челяді; побратимська підтримка з боку Гната). Невмотивованим видається нам переродження Хоми Кичатого, котрий погоджується на одруження доньки з хорунжим Стодолею. У російському варіанті п'єси завершувалась убивством Хоми, зрозуміло, що такий фінал звучав переконливіше.

Жанром твору обумовлена й система персонажів: представник козацької верхівки Хома Кичатий, хорунжий Назар Стодоля і його побратим Гнат Карий, Галя, кохана Стодоля, Стеха – ключниця Кичатого, котра

виконує роль посередниці. В романтичному ореолі виписані передовсім вірні друзі-козаки Назар і Гнат, наділені лицарськими чеснотами, гострим відчуттям несправедливості й сваволі. Невипадково Стодоля хоче жити з коханою Галею там, де “тільки одна воля, одна воля та щастя”. Палко люблячи доньку Кичатого, Назар часто не володіє собою. Він то хоче “розтоптати, як жабу”, Хому, то кидається перед ним навколішки. Більш тверезим і розсудливим у вчинках є Гнат, котрий допомагає закоханим, навіть готовий віддати своє життя за товаришеве щастя.

Реалістично виписаний образ Галі – щирої, безпосередньої дівчини, котру не приваблюють гроші й багатство, вона бажає жити з коханим і заробляти чесною працею. Відчувається вплив фольклору при створенні образу доньки Хоми Кичатого.

Контрастною до цих образів є постать сотника, жорстокого й бездушного егоїста, зміст життя якого – нажива. Тож і воліє Хома продати власну доньку заради багатства. Кожна ситуація п'єси акцентує на моральній деградації Кичатого. Наказавши зв'язати Назара, Хома додає: “Мороз хоч і лютий, та, може, видержить. А вже як вовча тічка нападе... а вовки здалека поживу чують... от буде снідання, начисто гетьманське!” [17, III, 40].

Колоритно виписаний образ Стехи, спритної ключниці, що в своїх вчинках теж керується меркантильними інтересами.

Отже, в п'єсі Т.Шевченка “Назар Стодоля” спостерігаємо синтез реалістичних елементів і прийомів, що було характерним для драматургії тієї доби.

Твір має багату сценічну історію – від перших аматорських вистав до блискучого тріумфу в театрі корифеїв. Та й сьогодні не спадає інтерес до цієї Шевченкової перлини.

Історичні п'єси першої половини ХІХ ст. благотворно вплинули на подальший розвиток цього жанрового різновиду в доробку І.Нечуя-Левицького, Б.Грінченка, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, І.Франка.

Література

1. Білецький О., Дейч О. Тарас Григорович Шевченко.-К.,1961.
2. Грабович Григорій. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. - К., 1991.
3. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу.- К.,1997.
4. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка.- К.,1994.
5. Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. – К., 1986.
6. Кирилюк Є. Тарас Шевченко: Життя і творчість.-К.: Дніпро, 1979.
7. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація: Посібник для вчителя.- К.,1997.
8. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка: Літературно-критичний нарис.- К.,1990.
9. Неділько Г. Тарас Шевченка: Життя і творчість: Книга для вчителя. – К.,1988.
10. Неділько Г., Неділько В. Тарас Шевченко: Семінарій.-К.: Вища школа, 1985.
11. Романець О. З коментарів до поеми “Гайдамаки”// Зб. праць двадцять четвертої наук. шевченківської конф.-К., 1982.-С.106-113.
12. Творчий метод і поетика Т.Г.Шевченка.-К.: Наук. думка, 1980.

13. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 томах.- К.: Наук.думка,1984.- Т.41.- С.194-471.
14. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Зібрання творів: У 50 томах.- К.: Наук.думка,1981.- Т. 31.- С. 45-119.
15. Франко І. “Наймичка” Т.Шевченка // Франко І. Зібрання творів: У 50 томах.- К.: Наук.думка,1981.- Т.29. - С. 447-469.
16. Шевченківський словник : У 2 томах. – К., 1976 –1977.
17. Шевченко Т.Г. Твори: У 5 томах.- К.: Дніпро,1978-1979.

Н

е

м

ч

е

н

к

о

Г

.

В

.

Т

в

о

р

ч

і

с

т